

బాలశ్రోత వ్రాకరములు

మనీషరము శ్రీష్టమానాద్వైత

పల్లిపేర్లు
తెచ్చెయ్య కళాశాల
మద్రాసు

194.8275
5'55 - 290

C. 7766

71.852

మ న వి.

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము (The Madras University) వారు గ్రాంట్లాత్తగ నింటర్మీడియేటు, బి. ఏ., పరీక్షలకుఁ దెనుఁగున వ్యాకరణపాఠముఁ గూడఁ జేర్చి యుండుఁ బ్రణాళిక నొకటి నిర్ణయించియున్నారు. ఇయ్యది 1949-వ పంపత్సరమునుండి పరీక్షలకుఁ బోవువారి కనువర్తించును.

ప్రణాళికానుసారిగా వ్యాకరణము బోధింపవలయునేని బోధకులకును బోధితులకును నిర్ణీత పాఠ్యంశమునకై వ్యాకరణ గ్రంథములను ముందు వెనుకలఁ ద్రిప్పి శ్రమంపడి యాచయవలసి యుండును. ముఖ్యముగా నట్టికష్టములనుండి తప్పింపనే నా యీ వ్యాకరణ రచనోద్యమము. దీని నొజ్జలకును విద్యార్థులకును నుకరముగఁ, బ్రణాళికానక్రమమున సూత్రోదాహరణములు సంకలితములు. బాలప్రాథ వ్యాకర్తలసూత్రము లిందు ముందు వెనుకటఁగాఁ దోచవచ్చును. కాని యట్టిమార్పులకుఁ గారణము ప్రణాళిక ననుసరించుటయే. అట్లయ్యను నిందుఁ బూర్వావర సూత్రములకు వివరింపబడి యెంతమాత్రమును లేదు.

ఇందు సూత్రీకరణముల స్వీయము లేదు. అచ్చటచ్చట వివరణావశ్యకములని తోచినపట్ల నొండు రెండువాక్యములఁ జేర్చుచు, ఛందోలంకారముల వివరణసమస్వయములు చేయుట నాచేసినకార్యములు. మిగతవన్నియుఁ బ్రాచీనగ్రంథకర్తల రచ

* ఇయ్యది ప్రథమ మద్రాససరమున వ్రాసినది.

నలే. ఈ యుద్ధమనున నాకు బాలప్రథవ్యాకరణములు, నప్ప
కవీయము, సులక్షణసాగము, గంగకాట్టందము, ఛందస్సార
సంగ్రహము, వాహిని, తిలక, ముక్తానుకంభములు తోడ్ప
డినవి. ఈచేత గొప్పగాముగ వచ్చి నాకు జేకోడువాదో
డుగా నుండిన నామేనల్లుడు, మద్రాసు రాజధానీ కళాశా
లాంధ్రోపన్యాసకుడు చి. జీని గ. శ్రీ. న. ఆచార్యనకును,
బ్రహ్మశ్రీ, నేరము లక్ష్మీ నారాయణశాస్త్రివారికిని, ఈ నా
యుదేశముల కెలిపింతుకీ బుద్ధివంతి నావశ్యకమని రచించె
బ్రోత్సహించిన నాచి కామిత్రులు, పచ్చయప్పకళాశాలాంధ్ర
శాఖాధ్యక్షులు విజాలాంధ్రానికి నందరియును నగు శ్రీమోటు
వల్లె రామరాజుగారు గూడగాక. గ్రాశప్రతి నిచ్చిన
తోడ్పాట్ల శ్రమల కోర్చి కలుగజేయునీయక ముద్రించి
పొత్తము లుడిచిన శ్రీచారిశ్రీ దాసుస్వామిశాస్త్రిలు
అందు నన్ను వాగ్దాని నా కృతజ్ఞులను దేలుచుకొనుచున్నాడను.

ఈ చిట్టిపొత్త ముద్రాకి యాచార్యులు నంది యుపయోగ
కారి యగుచువుత మన భావమునిం బ్రార్థించుచున్నాడను.

పచ్చయప్ప కళాశాల, }
మద్రాసు 9-6-1947 } మంగీయము కృష్ణగారాచార్యులు.

ద్వితీయము ద్రణపీఠిక

ఈ చిన్నిపాత్రము ద్వితీయ ముద్రణమున కవకాశ మొనరిన పెద్దలకు సభ్యావకబృందమునకు నే గృతజ్ఞుడను. ప్రథమముద్రణమున దొరలిన యొందు రెండు చప్పుపొరపాటులు స్థానిత్యము లిందు సవరింపఁబడినవి. దీనిని ఇంటర్ప్రీడియేటు పరీక్షకు వ్యాకరణచార్యగ్రంథముగా నిర్ణయించిన నుదాసు విశ్వవిద్యాలయాధికారులకు నా ధన్యవాదములు.

ఈ ద్వితీయముద్రణము నింత సుందరముగా, సరిస్వల్ప వ్యవధిలో ముద్రించిన రాజమహేంద్రవరము సరస్వతీ పవర్ ప్రెస్సువారికి, ముఖ్యముగా తదధిపతి శ్రీ అద్దేపల్లి నాగేశ్వరరావుగారికి నేనంతయుఁ గృతజ్ఞుడను. నిజముగా వారిసాయము మఱువరానిది.

మద్రాసు }
1-3-1950 }

వంగీపురము కృష్ణమాచార్యులు

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము నిర్ణయించిన
వ్యాకరణపాఠ్యప్రణాళిక

1. తెనుగు వర్ణములు:— అచ్చులు - హల్లులు -
ఉభయములు - హ్రస్వములు - దీర్ఘములు - పరుషములు - సర
శములు - స్థిరములు.

2. పదములు:— 5 విధములు, నామవాచకపద
ములు - సర్వనామములు - విశేషణములు - క్రియలు - అన్యాయ
ములు - వానిభేదములు.

3. అచ్చతెనుగు పదములు:—మార్పులు, “గ,వ;”
‘ఐ, అయి,’ ‘అవు, ఔ;’ ‘ఇయ, ఎ;’

4. కళాద్రుతప్రకృతికములు:—

5. సంధి. తెనుగుసంధులు:— (1) అకారసంధి -
ఇకారసంధి - ఉకారసంధి - ఆమేడితసంధి - యడాగమసంధి. (2)
ద్రుత ప్రకృతికసంధి. (3) I. గనడదవాదేశసంధి, II. టుగా
గమసంధి, III. ద్విరుక్తటకారసంధి, IV. నుగాగమసంధి, V.
పుగాగమసంధి, VI. వాక్యాంతసంధి.

6. సంస్కృతసంధులు:— (1) నవర్ణదీర్ఘసంధి, (2)
గుణసంధి, (3) వృద్ధిసంధి, (4) యణాదేశసంధి.

7. చందస్సు:—(1) గురులఘువులు, వానివిశేషములు.
 (2) గణములు. I. మాత్రాగణములు II. అక్షరగణములు
 III. సూర్యగణములు IV. ఇంద్రగణములు. (3) యతిసాస
 ములు - వానివిశేషములు. (4) కందము, తేటగీతి, ఆటవెలది,
 సీసము, ద్విపద, ఉత్పలమాల, చంపకమాల, శాస్త్రాలము,
 మత్తేభము - వానివిశేషములు.

8. అలంకారములు:—ఉపమ; రూపకము; ఉత్పేక్ష;
 అతిశయోక్తి; స్వభావోక్తి; అర్థాంతరన్యాసము; పరికరము;
 విరోధాభాసము; యథాసంఖ్యము. (క్రమాలంకారము.)

—

కృతి సమర్పణము

క. కవి పెంచి పెద్దచేసియు

ననవరతనుఖాబ్బి నోలలాడించియు వి

ద్యను గౌరవంబు నొనరిన

జననీజనకులకు నిత్య సద్భక్తిఁ గృతిన్.

—

శ్రీ హయ గ్రీవస్తవము

అ. వె. భావమందుఁ దలఁతు దేవు జ్ఞానానంద

మయునిఁ దురగవదను మహితభక్తి

సఖివిద్యలకును నాధారు నిర్మల

స్ఫటికసన్నిభాతి భవ్యమూర్తి.

శ్రీ రస్తు.

వ్యాకరణసంగ్రహము

I

1. ఆంధ్రభాషకు వర్ణంబు లేబడియైదు.

అ అ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ డ ట ఠ డా డి డి డి డి డి అ అ
అ, క ఖ గ ఘ ఙ, చ ఛ జ ఞ ట ఠ డ ధ, త థ ద ధ న,
ప ఫ బ భ మ, య ర ల వ శ ష స హ శ ఇం ద కారాదు లచ్చులు;
క కారాదులు హల్లులు. అచ్చులకు స్వరమలనియుఁ బ్రాణమలనియు,
హల్లులకు వ్యంజనమలనియుఁ బ్రాణమలనియుఁ లేళ్ళు. అజ్ఞ ల్విభాగ
మీలాగుననే మీఁద నెఱుంగునది.

ఐకారగ్రహణము సంస్కృతప్రాకృతభాషావ్యాకరణజ్ఞులసమతము.
అయ్యదిమంత్రకాస్త్రప్రసీధిము. యవలవలనె రేఫంబును బ్రయత్న భేదంబుచే
ద్వివిధంబు గాన శబ్దకాసనాదులచేత నలఘురేఫమువర్ణాంతరముగా గ్రహింపఁ
బడదయ్యె. క్ష కారము సంస్కృతవ్యాకరణములయందును, నిఘంటువుల
యందును పాఠపదమధ్యమనందుఁ బఠింపఁబడుటంకేసి యది వర్ణాంతరము
గాదు, సంయుక్తాక్షర మని తెలియవలయు

2. అరసున్న య, నిండునున్న య, విసర్గము : :— ఇవి
యుభయోక్షరములు.

ఇవి యచ్చులు హల్లులు గూడ నగును. అచ్చుల కున్నట్లువీనికిప్రత్యేక
మైన పలుకుబడిలేదు, కాని హల్లుమీఁద నచ్చు చేరునట్లు వీనిపై నచ్చుచేరదు.

3. నిర్దేశవిధానోచ్ఛాగంబులం దటచుగా అన్యధాదులు
కారవ్రత్యయాంతంబులును, రవర్ణమిఫప్రత్యయాంతంబు నగు.

ఉ:-అకారమునకు ఉకారమువచ్చును, కకారమునకు గకారము వచ్చును, లకారమునకు రేఫము వచ్చును మొ, అకారము, ఇకారము, అకారము రేఫము మొ. తఱుగ ననుటచే గవల వల్లోచ్చారణమునం దీవిధి నిత్యముకాదని తెలియునది.

4. ఒక-చో వ్రాస్వంబు దీర్ఘంబగు.

నిర్దేశవిధానంబులం గారేఫలప్రస్థానములు రానియెడ న్రాస్వమునకు
 దీర్ఘమునవచ్చునని యర్థము. ఉ అకు ఉ వచ్చును, కాకు గా వచ్చును, లాకు
 రావచ్చును అ, ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, ఎ, ఓ, య—ప్రాస్వములు. ఆ, ఈ, ఊ,
 ఋ, ౠ, ఏ, వి, ఓ, ఔ య—దీర్ఘములు.

5. దీర్ఘంబు వీర్ఘంబ.

నిర్దేశవిధానవిషయములైన వర్ణములు దీర్ఘములయ్యెనేని యవి యల్ల
యుండు నని యర్థము.

విః డౌ వచ్చును

6. క చటశవలు వరుషంబు లని, గజడదబలు సరశంబు లని చెప్పంబడు.

7. ఇతరములగు వాల్లులు స్థిరములు.

ఉ — ఖముజుచర్ముజాతధ్దణధధనఫధమయరతవశషసహశ

8. ఇక్షువులంగూడిన చ జ లు తాలవ్యంబులు.

చిలుక-చీమ-చెరి-చేమ, జిల-జీడి-జెప్పి-జేత

9. అతిఉష్ణోగ్రతలలో లభించిన చజలు దంత్వంబులు.

చలి-చాప-చుక్క-చూపు-చోక్కు-చోటు-చోక, జముడు-జాతర-
జొన్న-జాళు, జొన్న-జోలి-జోకు-విదంతముఅయిన చజలు సమీతరశబ్దాలు
అందులేవు.

II

10. ఆంధ్రభావం బదంబు లయిదువిధంబులు.

నామవాచకము-సర్వనామవాచకము-విశేషణము-క్రియ-అవ్యయము.

11. విశేష్యము నామవాచకము.

ఒక ప్రాణినిగాని, వస్తువునుగాని గుణాదులనుగాని చెప్పునది నామవాచకము ఈ మనుష్యుడు, కృష్ణుడు, మేడ, నది, పక్షికము, బయ్య, మొ.

12. నామవాచకమునకు ఒదులుగా వాడఁబడునది సర్వనామవాచకము.

ఉ—వాడు, వీడు, ఆమె, వారు మొ.

13. విశేష్యముల గుణములఁ దెలుపునది విశేషణము.

ఉ—సుందరుడు, మంచి-చెడ్డ, తెల్ల-నల్ల, పైడి, తియ్యని మొ.

స్త్రీతిర్యగ్జడభిన్నంబులును, వానివిశేషణంబులును మహత్తులనంబడును.

స్త్రీవాచకము మహతీనాఁడు.

తిర్యగ్జడంబు లమహత్తులునాఁడు.

దు, ము, వు, లు—క్రథము. ౧. నువ్వంబు-ద్వితీయ ౨. చేత, తోడ తృతీయ ౩ కొఱకు, కయి-చతుర్థి ౪. వలన, కంటె, పట్టి-పంచమి ౫. కు, యొక్క, లోపల-షష్ఠి ౬. అందు, న-సప్తమి ౭-ఇవి నామవాచకాదుల కర్థ భేదముల వివరించుటకు తుదినిఁ జేర్చఁబడు ప్రత్యయములు వీరిని విభక్తులనియు నందురు.

నామవాచకాదులలో ఏకత్వమును, బహుత్వమును బోధించునవి ఏకవచనము, బహువచనం బనంబడును.

14. ఒకప్రాణియొక్కగాని వస్తువుయొక్కగాని వ్యాపార

మును దెలియజేయుచు వాక్యార్థమును బూర్తిచేయునది క్రియ.

అనగా నొకవాక్యములో కర్తచేయుపనిని దెలుపుచు నావాక్యము వర్థమును బూర్తిచేయునది క్రియ

ఉ—రాముడు చదువుచున్నాడు, పక్షి లెగురును

ఇది సమాపకాసమాపకభేదంబులచే ద్వివిధము

వర్తమానధూతిభవిష్యత్కాలములం దెల్పనవియు, శిష్టార్థార్థవ్యతిరేకార్థములనై వాక్యార్థమును బూర్తిచేయునది సమాపకంబు.

తక్కినవి అసమాపకంబులు.

భావార్థవ్యతిరేక భావార్థములు విశేష్యమల్యంబులు. కాలవాచక ప్రత్యయములతోఁగూఁపి పురుషవాచక ప్రత్యయములు లేక అసమాపకంబుగా నుండునవి ధాతుజవిశేషణములు. తక్కిన అసమాపకము లన్నియు నవ్యయములు

15 లింగము,విధక్తి,వచనము.—ఇవిలేనివి అవ్యయములు.

ఉ —విధక్తి ప్రత్యయములగు డు-ము-వు-లు-మొదలగునవి లేనివి.
అహ-కట-కట-కట-కట-ఏమి-మొ

క్తార్థము-ఇ కొట్టి-తిట్టి-నవ్వి-పోయి

వ్యతిరేకక్తార్థములు-ఈ. కొట్టక-తిట్టక-నవ్వక-పోవక.

కత్తర్థములు-చున్ కొట్టుచున్, తిట్టుచున్, నవ్వుచున్, పోవుచున్.

తుమున్నర్థములు-అన్ కొట్టన్, తిట్టన్, నవ్వన్, పోవన్.

చేదర్థములు-ఇన్. కొట్టినన్, తిట్టినన్, నవ్వినన్, పోయినన్.

అనంతిర్వార్థములు-దున్. కొట్టుదున్-తిట్టుదున్-ఇవి ధాతుజములు.

III

16. అపదాద్యంబయి యనయు క్తంబయిన నకారంబునకు
వకారంబు విభాష నగు

ఉ:—పలుగురు-పలువురు, ఇరుగురు-ఇరువురు, వేగురు-వేవురు, తొగ-
తొవ, పగలు-పవలు, పగడము-పవడము.

17. ఆచ్ఛికంబులం దయి యవులకు వక్రశిమంబు హేళం
బుగా నగు, (ఇ ఔలు వక్రతమములనెఱువను.)

ఉ — ఆయిదు-విదు, ఆయిరేని-విరేని, ఆవుడు-దొడు, గవుసెన-
గొసెన.

18. ఐయకు మాటుగా నామాంతంబున క్షయంబు బహు
ళంబు గానగు.

ఉ:—కన్నియ-కన్నె, జన్నియ-జన్నె, వన్నియ-వన్నె, కొంది
యము-కొంచెను, కొండియము-కొండెము, బహుళగ్రహణంబుచే సంది
యము కాలీయ మొదలగు శబ్దంబులం దెత్వంబు లేదు

19. ముక్తియాదిశబ్దంబులం దటచుగా నిత్యలోపంబు గానం
బడియెడి.

ఉ:—కన్నియ-కన్య, దివ్యయ-దివ్య, కల్లియమ-కళ్యమ, పల్లియము-
పళ్యము, వీడియము-వీడ్యము.

IV

20. సకారం బసాధారణంబు ద్రుతంబు.

ప్రత్యయాగమావ్యయాత్మకమై యుత్పత్తిశబ్దమైన సకారంబు ద్రుత
సంక్షేపం బని యర్థంబు ద్రుత మనగా నొల్లనియెడ మఱిగిపోవునది

ప్రత్యయాత్మకమైన సకారమునకు—తాను, నేను, ధనమును, వన
మును, చదువుచున్నాను-చదువగలను మొ.

అగమాత్మకమైన నశారమునకు-నన్నును-నాచేతను - చదువుచును, చదువుదును. మొ.

అవ్యయాత్మకమైన నశారమునకు-అన్నయును, తమ్ముండును, మఱియును-వీరియును మొ. వలయుచో నీద్రుతంబునందలి యుత్పంబునత లోపంబగు ఉన్నాను ఇత్యాదులయందు ద్రుతంబునందలి యుకారంబు నకు లోపంబు గలుగదు.

21. ద్రుతాంశములయిన పదంబులు ద్రుతప్రకృతికంబులు.

ప్రథమ కయి పట్టి యొక్కేతరములయిన విభక్తులు, ఉత్తమ పురుషైక వచనంబులును, భూతతత్త్వర్తాద్యర్థకప్రథమపురుషైకవచనంబులు, అకీరాద్యర్థకంబులైన యెడు, తవల్లకంబులు, శతృకుమానంతర్యచేదాద్యర్థకంబులు, నేను తాను పదంబులు, వలె ప్రభృతులును ద్రుతప్రకృతికంబులు. నన్నును-నాచేతను-నాలోచను-నాకొఱకును-నావలనను - నాకంటెను-నాకును-మాలోపలను-మాయందును-వత్తును - వచ్చెదను-వచ్చెను-వచ్చును-వచ్చెదను ప్రసన్ను అయ్యెదను-కావుతను - కొట్టుచును-కొట్టను-కొట్టగను - కొట్టుదును - కొట్టి నను-వలెను- ఎంతయును - పోలెను - అయ్యును - ఇత్యాదు లాహ్యంబులు

22. ద్రుతప్రకృతికములుగాని శబ్దంబులు కళ లనంబడు.

రాముడు-రాములు-హయము-విష్ణువు-గోడ-మేడ-అయ్య-అమ్మ-రామునికయి-జ్ఞానముఁబట్టి - నాయొక్క-వచ్చిరి-వచ్చితిని-వచ్చితిరి-రాడు-రారు-రాదు-రావు-రాము-కొట్టక-తిట్టక-ఎత్తిరి-ఒత్తిరి-ఊరక - మిన్నక-బిరి-అక్కట-వీల-ఇత్యాదు లాహించునది

23. అక ప్రత్యయాంతావ్యయంబు కళయ.

వ్యతిరేకార్థక భూతకాలికాసమాపకక్రియ ద్రుతప్రకృతికము కాదని యర్థము.

24. పూర్వపరస్వరంబులకుం బరస్వరం బేకాదేశం బగుట - సంధి యనంబడు.

(ఇది ఆచ్ సంధివిషయము)

25. (1) a క్రేష్టతా వాచకంబులగు నార్యాంబాద్యర్థక శబ్దంబులుపరంబులగుచో నన్నియచ్చులకును సంధినిత్యము.

ఉ — రామయ్య-పాపయ్య-వీరమ్మ - లక్ష్మమ్మ - మొ. ఇదిశబ్దము అన్న - అక్క - అప్పలను తెలిపెడు.

అంద్యవగాగమంబులందప్ప నవదాదిస్వరంబు పరంబగు నపు డచ్చునకు సంధి యగు.

అంద్యవగాగమంబులు పరంబు లగునప్పుడు యథాసంభవముగా గ్రహించునది.

ఉ:—రామలందు-రామలయందు-హరియందు-ఎనిమిదవది-ఎనిమిది యవది.

27. అత్తునకు సంధి బహుళము.

ఉ — మేన-అల్లుడు ... మేనయల్లుడు, మేనల్లుడు.

పుట్టిన-ఇల్లు ... పుట్టినయిల్లు, పుట్టినిల్లు.

చూడక-ఉండెను ... చూడకయుండెను, చూడకుండెను.

బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్సమసంబోధనాంతంబులకు సంధి తఱచుగ లేదు.

ఉ:—అమ్మ యిచ్చెను, దూత యిరడు, చెలువుడె యిందము—తఱచుగ ననుటచే గంగను కాపె-నెలతిచ్చె. ఇత్యాదిపూర్వకవిప్రయోగంబులు గ్రాహ్యంబులు. కలయాల్యాదుతసంధిలేమి బాహుళకముచేతనే యని యూహించునది.

28. (b) మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగును.

ఉ:—ఏరితివపుడు—ఏరితిపుడు—ఏరితిరిపుడు.

29. ప్రథమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును.

ఉ:—వచ్చితిప్పుడు—వచ్చితి యప్పుడు. వచ్చితి మిప్పుడు—వచ్చితిని యిప్పుడు.

30. ఏమూర్తులయిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును.

ఏమి—మఱి—కి (సప్తి) అది—అవి—ఇది—ఇవి—ఏది—ఏవి—ఇది యాకృతి గణంబు.

ఉ:—ఏమూర్తివి—ఏమి యుండివి, మఱియి—మఱియేమి, హరికిచ్చె హరికి నిచ్చె.

31. ఇంద్రుని గణాంతావ్యయంబునకు సంధియుగ సూపట్టెడి.

భూతకాలి కాంచనాపకక్రి మయోక్తు యికారమునకుఁ బ్రామాణిక ప్రయోగములయ నును. కొన్నియెడల సంధి గనబడుచున్న నవి యర్థము.

ఉ:—అందఱు (భార.) వెఱచిట్లు (విర్వ.) ఎఱింగెఱింగి (భాగ.) చెప్పంపండే (సహ.)

32. (c) ఉత్తర కన్య పరబగునపుడు సంధి యగు.

రాముడు—అశుడు ... రాముఁ డతఁడు.

సోమడు—ఇతఁడు ... సోమఁ డితఁడు.

33. ప్రథమేతరవిధక్రి శత్రుక మనర్థకంబుండున్న యుక్తా రమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు.

ఇటఁ బ్రథమేతరవిధక్రి యన నా, నీ, తన, శబ్దముల ద్వితీయా విధక్రియాపముల యుక్తారమును ఇతరశబ్దముల చతుర్థ్యాదివిధక్రియాపముల యుక్తారము నని యర్థము. నన్నడిగె—నన్ను నడిగె; మమ్మాదరిచె — మమ్ము

నాదరించె-నిన్ను దే-నిన్ను నీదే, మిమ్మిడిచె-మిమ్మ నీడిచె, తన్నరనె-
తన్ను నరనె, నాకొఱ కిచ్చె-నాకొఱకు నిచ్చె, నా కాదరువు - నాకు
నాదరువు, నాయం దాళ-నాయందు నాళ, వచ్చుచుండెను - వచ్చుచు
నుండెను, చూచు చేగను-చూచుచు చేగను.

34. ద్విత్వరహితంబగు ద్వితీయావిధ క్రియకారమునకచ్చు
పరంబగుచో సంధిరాదు.

ఉ — నను నెఱిగె-నినునెఱిగె.

35. (d) అచ్చున కామేడిశంబు పరంబగునపుడు సంధి
తఱచుగనగు.

ద్విరుక్తముయొక్క పరరూప మామేడిత మనంబడు. తఱచుగననుట
చేత నొకానొకచోట వైకల్పికసంధియుఁ గలదని తాత్పర్యము.

ఉ — బౌరూర, అహహ! ఎఱైట్టూ, ఓహోహో! ఏమేమి - ఏమి
యేమి,

36. ఆమేడిశంబు పరంబగునపుడు విధక్తిలోపంబు బహు
శంబుగా నగు.

అప్పటప్పటికిని-అప్పటికప్పటికిని, అక్కడక్కడను-అక్కడనక్క-
డను, ఇంటింటను-ఇంట నింటను, ఈరూరను-ఈరనూరను.

బహుశ్రగ్గహణముచేతి నించుక నాఁ డిత్యాదులందు సంతిమాత్మర
లోపంబు నగు.

ఉ — ఇంచించుక-ఇంచుకించుక; నానాఁడు-నాఁడునాఁడు.

37. ఆమేడిశంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ ముద్దుజ్జులకు
లోపంబు విభాష నగు.

ఉ:—ఉండుండును—ఉండునుండును; కొట్టుకొట్టుడు—కొట్టుడు
కొట్టుడు.

38. అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రా
హ్యంబులు.

అందదుకు—ఇట్టింకులు; ఇల్లిగులు; చెల్లచెదరు; చెల్లాచెదరు; తుక్తు-
మరు; తుక్తునియలు; మిఱుమిట్లు—ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

39. సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయిన్ స్వరంబు
నకు యడాగమంబగు.

మాయమృ; మాయిల్లు; మాయూరు.

40. (ii) కొన్నియెడలఁ బ్రామాణికప్రయోగంబులంద్రుతం
బుల కచ్చు పరంబగుచో ద్విత్వంబు చూపబ్బడి.

సర్వాంగునిన్న సుధూతాప్రతిమప్రగల్భపరివాదాంతర్థోద్విక్రమున్.
సర్వమున్నతని దిక్పకళామయము, అన్నిచ్చెసఖి, ఎన్నడున్నెని.

41. ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళములగు.

పూచెను గలువలు—తోచెను జాక్కలు—చేసెను డక్కులు—నెగడెను
దమములు—మొగిడెను బద్దములు.

42. ఆ దేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతంబునకు బిందు
సంశ్లేషములు విభాష నగు.

సంశ్లేషంబనగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట.

పూచెంగలువలు	...	పూచెంగలువలు	...	పూచెన్గలువలు
తోచెంజాక్కలు	...	తోచెజాక్కలు	...	తోచెన్జాక్కలు
చేసెండ్కులు	...	చేసెడ్కులు	...	చేసెన్డుకులు

నెగడెదమములు ... నెగడెదమములు ... నెగడెదమములు
 మొగిడెబద్దములు ... మొగిడెబద్దములు ... మొగిడెబద్దములు
 పక్షంబున స్వత్వంబగు స్వత్వం ఒకగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతి
 భావంబు.

43. ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబులగుచో లోప
 వంశ్లేషములు విభావ నగు.

మొలపెఱ్ఱము ... మొలపెనడము ... మొలపెనఱ్ఱము
 వచ్చెగోవులు ... వచ్చెనోవులు ... వచ్చెనుగోవులు

44. వర్గయుక్తరశములు పరమలగునపు డొకానొకచో
 ద్రుతంబునకుఁ బూర్ణబిందువును గానంబడియెడి.

ఖ, ఘ, ఞ, ఝ, త, థ, ధ, ణ, ఫ, భ—ఇవి వర్గయుక్తులు.

ఉ:—వచ్చెం ధాత్రీపతి, పాడెంధర్వడు, కంఠోయి.

45. అవసానంబున ద్రుతంబునకేని ద్రుతస్వరంబునకేని
 లోపంబు ఒహుళంబుగా నగు.

వాడు వచ్చెన్—వాడు వచ్చె—వాడు వచ్చెను, ఈలోపంబుపద్యాంత
 ములియందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితం బయియుండు గుర్వకసాయియగు
 పద్యంబు తుదను స్వత్వంబు లేదు.

ఉ:—అశయమగ బుద్ధిమంతుఁ డగు బుధవేం.

46. కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడి
 యెడి.

ఉ:—అదియునుంగాక—దివంబునుంబోలే.

47. ఆట, ఇక, చుడు శబ్దంబులందక్క నుడి తొలి ప్రావ్వం
బుమీద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు.

ముంగుండు-క్రొంబసిడి-కన్దోయి.

48. తాను నేను వదంబుల ద్రుతంబునకు సంక్షేపంబు లేదు.

తాజితి-తాను జితి, -తావిని-తాను విని. దీర్ఘంబుమీదిదిగావ
చీవికి నెఱసున్న లేదు

49. సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు.

ఎల్లయర్థములు - ఎల్లకలవములు, సర్వపర్యాయంబయిన యెల్లకల్పంబు
ద్రుతాంతంబయిన యత్యయంబు.

50. ఇంకాగులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు.

ప్రథమేతరవిభక్తివిధి నిరవకాశంబు గావున దీనిని కాఢించెడిని. వచ్చు
విపుడు, చూచి నయితి, ఉండెడి నతఁడు.

ఇంక-ఇంక-ఎట్టకేలకు-ఎట్టకేని-ఈయవి యింకాదులని యెఱుంగునది.
మీదికి సంధిశ్చైకత్వము.

51. (111) a ప్రథమమీది (ఆచ్ఛిక) పరుషములకు గనడద
వలు బహుళముగా నగు.

వాడు గొట్టె	...	వాడు కొట్టె
ఆపుడు సనియె	..	ఆపుడు చనియె
నీవు డక్కరివి	..	నీవు టక్కరివి
మీరు దలఁడు	...	మీరు తలఁడు
వారు వోరు	..	వారు పోరు

ఈ కార్యము కళలగు క్రియాపదములమీద సహితము కానంబడియెడిది.

రాదుగదా ... రాదుగదా
కత్తురు వోదురు ... కత్తురు పోదురు

బహుళ మనుటచే అపార్థము తోచునపుడును, శ్రుతి కట్టువుగా మండునపుడును గనడదవాదేశము చేయుట యనుచితము.

52. తాను - నేను పదములమీది పరుషములకు గనడ దవలు రావు.

ఇది ప్రథమాంతములైనను ద్రుతాంతములు గావున 41 వ సూత్రమే మీకి వర్తించును.

ఉ — తాను జెప్పె-మొ. (చూడుము. సూ 48.)

53. తెనుఁగులమీది సాంస్కృతిక పరుషములకు గనడ దవలు సాధారణముగా రావు.

ఉ — వాడు కంసారి-వీడు చక్రపాణి-అయది టంకృతి - అది తథ్యము-ఇది పథ్యము.

సాధారణముగా ననుటచే వీర ల్లోపించిన-ఇట్లు దపంబు మొదలగు వ్రాస స్థానంబులందలి ప్రయోగంబు లాధితంబులు.

54. ద్వంద్వంబునం బదంబువయి పరుషములకు గనడదవలు బహుళంబుగా నగు.

ఉ.— కూర గాయలు-కాలు పేరులు-టక్కు-డెక్కులు-తల్లిదండ్రులు- ఉయ్యవల్లులు.

బహుళమనుటచేఁ గొన్నియెడల ద్వంద్వంబునం బదంబుమీద “చ త ప” లకు “స ద వ” లు గానంబడవు. అందచందములు అప్పాచెల్లెండ్రు-కండకుండెములు—రాకపోకలు.

55. (b) కర్మధారయంబులం దుత్తుస కచ్చు పరంబగునపుడు
టు గాగమం బగు.

కఱకుటమ్మ-నిగ్గుటద్దము-సరసపుటలుక.

56. కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరం
బగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు.

శేరురము	...	శేరుటురము
చిగురాకు	...	చిగురుటాకు
పొదరిల్లు	...	పొదరిటిల్లు

57. కర్మధారయేతరసమాసంబులందును నితరాచ్చులకుం
గూడ నీ 'టు' గాగమంబు గానంబడియెడి.

వేల్పుటావు-మదపుటేనుగు-తేనెటీగ - దుక్కి-టెద్దు - పడకటిల్లు-
వెల్లుటేనుగు. మొ.

58. (c) కఱు, కడు, నడు, నిడు, శబ్దముల 'అడ' ల కచ్చు
పరంబగునపుడు ద్విరుక్తకారంబగు.

కుట్టుసురు-కట్టెదురు-నట్టిల్లు-నిట్టూర్పు

59. చిట్టడివిఁ జిట్టి.

ఇయ్యది తదితరములకును నుపలక్షణం బని యెఱుంగునది.

చిట్టడవి-చిట్టామదము-చిట్టిఁదు-చిట్టుదుకు-చిట్టెలుక-చిట్టెలికెఱ్ఱా
దులందుఁ బూర్వపదంబు చిట్టిశబ్దముని యర్థము. ఇవి సంజ్ఞావాచకములుగాన
శుద్ధి నిత్యము హల్లు పరంబగుచో ద్విత్వంబునకు లోపంబు పై కల్పికంబు.

చిట్టిచాఁప	...	చిట్టిచాఁప
చిట్టితాళము	...	చిట్టితాళము

(చిట్టడ వీర్యామలందుఁ బూర్వపదము చిటుకబ్బమని కొందఱువరము

60. ఆమ్రేడితము పరంబగునపుడు కడాదులం దొలియచ్చు
మీఁది వర్ణంబులకెల్ల నదంతంబగు ద్వితీయక్షత్రకారంబగు.

ఈనూత్రమునకు భృశార్థంబునందు ద్వితీయక్షంబు విషయం బని
యెఱుంగునది.

ఓట్టకడ-ఎట్టయెదురు-కడ, ఎదురు, కొన, చివర, తుద, తెన్ను,
తెరువు, నడుము, పగలు, పిడుగు, బయలు, ఇత్యాదులు కడాదులు.

61. (d) ఉదంతంబగు తద్ధర్మార్థకవిశేషణమున కచ్చు పరం
బగునపుడు నుగాగమ మగు.

చేయు నతఁడు-చేసెడు నతఁడు.

62. షష్ఠీసమాసంబునం దుకారముకారంబుల కచ్చుపరం
బగునపుడు నుగాగమం బగు.

రాజా నాజ్ఞ-విధాతృనానతి.

63. కొన్నిచోట్ల షష్ఠీసమాసంబునం దుకారంబున కచ్చు
పరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబు నగు.

గోపలమిల్లిలు-బచ్చింట.

64. సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపు
లకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు.

ఇచటం బరుషంబులు పరంబులగునపుడు ద్రుతంబునకు లిందుసంక్షే
షంబులచే మూఁడురూపంబులు. సరళంబులు పరంబులగునపుడు లోపసంక్షేష
పూర్ణలిందువులచేత మూఁడురూపంబులు. విధాన సామర్థ్యమువలన దీని

లోపములేదు. వక్ష్యమాణవిధిచే స్వత్వము లేదు. (మా. పయినూత్రము,)

- a. చిగురుంగయిదువు ... చిగురుంగయిదువు ... చిగురున్నయిదువు
b. తకుకుంగజైలు ... తకుకుగజైలు ... తకుకున్నజైలు
c. సింగపుంగొదమ ... సింగపుంగొదమ ... సింగపున్నొదమ
d. ఉన్నతంపుంగొదుగు. ఉన్నతంపుగొదుగు ... ఉన్నతంపున్నొదుగు.

నలుగి డాదుల వీయాగమంబు లేదండ్రు-ఈయాగమం బాకానొక
చోట స్థిరంబు పరంబగుచోఁ గానంబడియెడి-గఱువపుష్కరువు

65. సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబులేదు.

66. తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతంబునకు
లోపము లేదు.

తలఁబ్రాలు-ఒడిఁబ్రాలు- పేసఁబ్రాలు- ఊరఁబండి- ఊరఁబిచ్చక -
తోడఁ బుట్టువు - తోఁబుట్టువు-ఒల్లఁబాటు - ఒడిఁబాటు - ఇత్యాదులు-
(చూడుము నూ. 49)

67. ఉదంతిస్త్రీసమంబులకును బుంపులకు నదంతగుణవాచ-
కంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.

- ఉ. సాగసుందనము ... సాగసుందనము ... సాగసున్ననము
సరసపుందనము ... సరసపుందనము ... సరసపున్ననము
తెల్లందనము ... తెల్లందనము ... తెల్లన్ననము

68. సమాసంబునఁ బ్రాంతాదుల తొలి యచ్చుమీఁది
వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబు.

ప్రాయిల్లు, ప్రాంతయిల్లు, లేదూడి, లేతదూడ.

69. లుప్తశేషంబునకుం బరువములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు.

ప్రాత...కంపు — ప్రాతకంపు, ఇట్లే శేగోష్ఠ్య, పూదోట, మీగడ, కందామర, చెందోర

చెన్నశబ్దము వృత్తిని శోణార్థకంబు; బహుళగ్రహణముచే మీడు ప్రభృతులందు నిట లోపంబు నిత్యంబు, వ్యవస్థితవిభాషచే (చూ. మాత్రము 42) సీద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

70. క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్ని యెడల నుగాగమంబునకుం గొన్ని యెడల మీదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగు.

ఉ—క్రొంజాయ, క్రొంజెమట, క్రొంఁడి, క్రొక్కాయ, క్రొత్తావి.

పరుషేతరంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింటే నీ వానికి ద్విత్వంబు.

ఉ — క్రొగ్గండి, క్రొన్నన, క్రొమ్మావి.

కంఠాళి, కంజడలని ప్రయోగంబులు కానంబడియెడి. బహుళ గ్రహణముచేరి క్రొత్తకుండ లిత్త్యాదుల లోపంబు లేదు. క్రీగదుపు, క్రీగాలు, క్రీదోడ-ఇత్త్యాదులం గ్రిందుశబ్దమునకు లుప్తశేషంబునకు దీర్ఘంబు బహుళగ్రహణముచేత నని యెఱుంగునది.

71. అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు గొండొకచోఁ గానంబడియెడి.

ఓకానొక శబ్దమున కొకానొక శబ్దము పరంబగునపుడు తొంటియట్లు లోప నుగాగమంబులును గొండొకశబ్దమున కొకానొక శబ్దము పరంబగు నపుడు లోపద్విత్వంబులును ప్రయోగంబులందుఁ జూపట్టెడి.

ఉ:—పంచొచ్చిది, లొండి, చండెలుగు, సంగోరు, నిశ్వతి, నిశ్వతిలుగు, నెత్తటి, నెన్నడుము, నెమ్మది, నెవ్వడి-ఇత్యాదులు ప్రయోగంబులవలనంబడియునది.

72. సమాసమంగుఁ దత్సమంబు పరంబగునపుడును మమాగమాదులు గానంబడియెడి.

మంగోపము, వింశామరము-మొ నెల్ల+చామరము - సంధియందు భ్రష్టవికారము.

73. (e) కర్మధారయంబులందు 'ము' వర్ణకంబునకుం బుంపులగు.

సరసపుమాట-సరసంపుమాట-విరసపువచనము-విరసంపు వచనము.

74. షష్ఠీసమాసమందును భారతాది ప్రయోగంబులఁ బువర్ణాదేశంబు గానంబడియెడి.

కయ్యపు నెఱపు, వేదపుగని, నవవిల్లుకాస్త్రంపుమినుకులు, కయ్యపు శకునంబు లెన్నియొని గంటి

75. ఒకానొకచో నామవాచకము తుదివర్ణంబునకును 'పు' వర్ణాదేశము గానంబడియెడి.

మోదుగాకు-మోదుపాకు-మోదుగుపాకు-మొ.

76. తామర కాకు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు.

తామరపాకు నీరు-చిగురుతామర పాకు-మొ.

77. మధ్యమపురుష మునర్థంబునకు హలవసానంబులు పరంబు లగునపుడు లోపంబు విభాషనగు.

చూడునన్ను	...	చూడుము నన్ను
ఇటు చూడు	...	ఇటుచూడుము

వరా:—మధ్యమపురుష మవర్ణకంబున కచ్చ పరంబగునపుడునే గొన్ని యెడల లోపంబు చూపట్టెడి

అడిచె నీమపందెము, భవచ్చిత్రేప్పితం చెడి చె పునినా.

18. వడ్వాదులు పరంబులగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోప పూర్ణ బిందువులు విభాష నగు.

భయపడె-భయంపడె-భయముపడె.

ఈ కార్యము కర్తృవాచి మువర్ణమునకుఁ గలుగదు గణముపడియె, అశ్యము పడియె.

79. (f) వాక్యావసానంబున సంధిలేమి దోషంబుగాదని యార్హ్యులందు.

వశ్యము సర్వశ్రేయము-అదిలేవిచో సర్వధర్మములు కర్మములు.

ఇట్లు సంధివినిహంబు కాశ్యంబులం బాదాంతమంద చూపట్టెడు.

VI

సంస్కృతసంధులు.

వవర్ణదీర్ఘ సంధి.

80. (1) అ, ఇ, ఉ, ఋ కారములకుఁ గ్రమముగా “అ, ఇ, ఉ, ఋ” వర్ణములు వరంబులగుచో దీర్ఘము ఏకాదేశముగా వచ్చును. ఇక్కార్యంబు దీర్ఘాచ్చులకును నగు.

ఏకాదేశ మనఁగా మందు వెనుకటిస్థానములందలి రెండు అచ్చు లునుబోయి ఒక వర్ణము వచ్చుట.

1 అకారమునకు.

రామ + అనుజాడు	...	రామానుజాడు
దేవ + ఇలయము	...	దేవాలయము

అతా + అంగి	...	అతాంగి
పదా + అనందుడు	...	పదానందుడు

ii ఇ కారమునకు.

కరి + ఇంద్రుడు	...	కరింద్రుడు
ఋషి + ఈశ్వరుడు	...	ఋషీశ్వరుడు
లక్ష్మీ + ఇచ్చ	...	లక్ష్మీచ్చ
గౌరి + ఈశానుడు	...	గౌరిశానులు

iii ఉ కారమునకు.

కమండలు + ఉదకము	...	కమండలూదకము
పృథు + ఊర్మి	...	పృథూర్మి
వధూ + ఉపేతము	...	వధూపేతము
వధూ + ఊర్జము	...	వధూర్జము.

ఋకారమునకు.

ఋకారమునకు ఋకారము పరమైనచో నేకాదేశంబుగ దీర్ఘంబును, సంధిలేమియు, నేకాదేశముగ ఋకారంబునగు.

పిత్త + ఋణము—పిత్తాణము—పిత్త—ఋణము—పిత్తాణము.

✓ 81. శకంధ్యాదిగణమునకు దీర్ఘంబు రాదు.

శక + అంధువు	...	శకంధువు
కర్క + అంధువు	...	కర్కంధువు
సీమ + అంతము	...	సీమంతము
కుల + అట	...	కులట
మార్త + అందుడు	...	మార్తందుడు
సార + అంగము	...	సారంగము
వేద + అండము	...	వేదండము

గుణనంధి.

82. 'అ'కారమునకు "ఇ,ఉ,ఋ," వర్ణంబులు పరంబు లగుచోఁ గ్రమముగా "ఏ,ఓ,అర్," అనునవి ఏకాదేశంబగు.

"ఏ, ఓ, అర్" ఈమాటకి గుణము లనిపేరు కనుక నీసంధి గుణ సంధి యనంబడు.

i స్వ + ఇచ్చ = స్వేచ్చ, లోక + ఈశుడు = లోకేశుడు, మహా + ఇంద్రుడు = మహేంద్రుడు, ఉమా + ఈశ్వరుడు = ఉమేశ్వరులు.

ii చంద్ర + ఉదయము = చంద్రోదయము, సమద్ర + ఉర్మి = సముద్రోర్మి, మహా + ఉల్లాసము = మహోల్లాసము, రంభా + ఉరువు = రంభోరువు.

iii వసంత + ఋతువు = వసంతర్తువు, మహా + ఋషి = మహర్షి (చూ. చూ 86, 87.)

వృద్ధిసంధి.

83. 'అ'కారమునకు "ఏ,ఐ,"లును, "ఓ,ఔ,"లును బరంబు లగుచోఁ గ్రమముగా "ఏ,ఔ"లు ఏకాదేశంబగు.

"ఏ, ఔ, అర్" అనునవి వృద్ధి యనంబడు కాబట్టి యీసంధి వృద్ధి సంధి.

i భిన్న + ఏకాదశి	..	భిన్నైకాదశి
ప్రజా + ఏకత్వము	. .	ప్రజైకత్వము
సకల + విశ్వర్యము	...	సకలైశ్వర్యము
కివ + వికృతము	...	కివైకృతము
ii మానస + ఓకము		మానసోకము
ప్రజా + ఓఘము	. .	ప్రజౌఘము
కార్య + ఔత్సుక్యము	...	కార్యౌత్సుక్యము
మహా + ఔషధము	..	మహౌషధము

84. 'అ' కారమునకు "ఓతువు, ఓష్ఠము" అను శబ్దంబులు పరంబగుచో 'ఔ' కారము నేకాదేశంబు వికల్పముగా నగు. వక్షంబున 'ఓ' కారాదేశంబు నగు.

మూల + ఓతువు	...	నూలాతువు
		మూలాతువు
లింబ + ఓష్ఠము	...	లింబోష్ఠము
		లింబోష్ఠము

85. 'ప్ర' అను ఉపస్థగకు బరంబైన "ఊహ, ఊఢి, ఊఢ" శబ్దంబుల లొలియచ్చునకు, "స్వ" శబ్దమునకు బరంబైనట్టి "ఈర, ఈరి, ఈరిణి" శబ్దంబుల మొదటి యచ్చునకు, అక్షశబ్దమునకుం బరంబైన ఊహినీశబ్ద ప్రథమాచ్చునకును వృద్ధి ఏకాదేశంబగు.

'ఈ' కి, వి, 'ఊ' కారంబునకు 'ఔ' వృద్ధివర్ణంబులు.

ప్ర + ఊహ = ప్రాహము	స్వ + ఈరము = స్వైరము
ప్ర + ఊఢ = ప్రాఢుడు	స్వ + ఈరి = స్వైరి
ప్ర + ఊఢి = ప్రాఢి	స్వ + ఈరిణి = స్వైరిణి
అక్ష + ఊహినీ = అక్షహిణి	

యథాదేశసంధి.

86. "ఇ, ఊ, ఋ" లకు అచ్చు పరంబగుచో "య, వ, ర," లు క్రమంబుగా నాదేశంబగు.

‘ఇ, ఉ, ఋ’ లకు—ఇక్కు-లనియు, ‘య, వ, ర’ లకు య్లులనియు
 చేర్చు. ఇట ఇక్కు-లకు య్లు లాదేశమగుట నిది యదాదేశసంధి

గతి + అంతరము	...	గత్యంతరము
విష్ట + అలయము	...	విష్టాలయము
పితృ + అజ్ఞ	...	పిత్రాజ్ఞ

అట్లే త్రి + అంబుడు = త్ర్యంబుడు గావలసియుండగా “త్రియం
 బకం యజామహే”, అని వేదమునను “త్రియంబకం సంయమినం దదర్శ”
 అని కాలిదాసుకుమారసంధానమునను ప్రయోగములు కలవు

ఋకారాదివదసంధి.

87. అకారేకారోకారములకు ఋకారంబు పరంబగుచో
 సంధి వైకల్పికముగ నగు.

- ఉ:—a అ + ఋ = అర్ = దేవర్షి; దేవఋషి.
 b ఆ + ఋ = అర్ షి = మహర్షి, మహఋషి.
 c ఇ + ఋ = య్ = గిర్యుషి. గిరిఋషి.
 d ఈ + ఋ = య్ = సత్యుణము, సతీఋణము.
 e ఉ + ఋ = వ్య = ధేన్వప్రణిమలు, ధేనఋప్రణిమలు.
 f ఊ + ఋ = వ్య = వధ్వృక్షము, వధూఋక్షము.

88. ‘ప్ర, ఋణ, దశ’ శబ్దములకు ‘ఋణ’ శబ్దంబు పరం
 బగుచో వృద్ధియగు.

ఋకారంబునకు వృద్ధి ‘అర్’ ప్ర + ఋణము = ప్రార్థము,
 ఋణ + ఋణము = ఋణార్థము దశ + ఋణము = దశార్థము

VII

ఛందస్సు

గురువులు

క. గురువులు నిడుదలు, జడ్డ

క్కరములు, బొట్టులు, పిలుందకడ నూదినయ

క్కరములు, పెరియవి లఘువులు;

గురులఘువులు మూడు గూడికొన గణములగున్.

దీర్ఘాక్షరములు, ఊనిపలుకు సంయుక్తాక్షరమునకు ముందున్న యక్షరములు, కుడిప్రక్క ననుస్వారము గలియక్షరములు, పొల్లు హల్లులఁగూడిన యక్షరములు, విసర్గఁగూడిన యక్షరములు గురువులు. తక్కినవి లఘువులు

గురు సంజ్ఞ

లఘుసంజ్ఞ

మాత్రా గణములు

క. లలమునకు రెండులఘువులు

వలనొప్పఁగ లఘువు గురువు వగణం బయ్యెన్

గలమయ్యె గురువు లఘువును

జలజాక్షా గగ మనంగఁ జను గురుయుగమున్.

గలిమనకు హగణ మనియుఁ చేరు.

అక్షర గణములు

క. గురువులు మూడిడ మగణము

పరగంగా నాదిగురువు భగణంబయ్యెన్

ధరమధ్యగురువు జగణము
నరసగుణా యంత్యగురువు నగణంబయ్యెన్.

క. నగణంబు మూడులఘువులు
యగణంబున కాదిలఘువు యమతనయనిభా
రగణంబు మధ్యలఘువగు
తగణంబున కంత్యలఘువు దాక్షిణ్యనిధి.

మగణము	క్రీ శా థా	౦ ౦ ౦
ధగణము	శే శ వ	౦ ౧ ౧
జగణము	ము కుం ద	౧ ౦ ౧
ఋగణము	వ ర చా	౧ ౧ ౦
నగణము	వ ర ద	౧ ౧ ౧
యగణము	ము రా రీ	౧ ౦ ౦
రగణము	మా థ వా	౦ ౧ ౦
తగణము	దై త్యా రీ	౦ ౦ ౧

క. నల, నగ, నల, ధ, ర, తలు నా
నెలమిని నీయాఱుగణము లింద్రగణంబుల్;
గల, నగణము లీ రెండును
జలజాప్త గణంబులయ్యె జగడాధారా.

నల, నగ, నల, ధ, ర, త—ఇవి ఇంద్రగణంబులు.

గల (నా), నగణములు—ఇవి కూర్యగణములు.

య తి ప్రా స ము లు

క. మొదలక్షరంబువడియగు

పదపడిరెండవది వెలయుఁ బ్రాసంబునకున్.

పద్యము ప్రతిపాదమునను మొదటి యక్షరము యతి అయితయో-
అయాపాదములం జెప్పఁబడిన స్థానంబుల మైత్రిఁబొందియుండవగు. పద్యము
ప్రతిపాదమునను రెండవ వర్ణముప్రాసము ఇది పద్యము వాల్లపాదములందు
నుండవలయు పద్యము మొదటిపాదము మొదటలఘువున్న దక్కినమూడు
పాదముల మొదటను లఘువులే యుండవలయు, గురువుండిన గురువులేయుండ
వగు. దీనినే ప్రాసపూర్వాక్షర నియమమందురు. యతిస్థానమునఁ బ్రాస
మాన్యుఁ బ్రాస యతి యనఁబడును

ప ద్య ల క్షణ ము లు

కం ద ము.

క. కందము త్రి శర గణంబుల

నందును గగ. భ. జ. స. నలము లట యతి మూటన్

బొందును నల, జలు నాటిట

నొందుం దుద గురువు జగణ ముండిదు బేసిన్.

త్రిశరగణములు — మొదటిపాదమున మూడుగణములు, రెండవపాద-
మున నయిదుగణములు, ఇట్లే మూడు వాలుగు పాదములందును వెలయు.
యతి, రెండవ వాల్లపాదములలో మూడుగణములకుఁ దరువాత వాలు
గవ గణాద్యక్షరము. రెండు వాల్ల పాదముల మూడవగణము నల గాని
జగణముగాని యుండును. రెండు వాల్ల పాదముల చివరిగణము పగణముగాని
గగగాని యగును. తేసిగణము జగణముండదు. వాలుగు పాదములందును
ప్రాసమందును.

క. శ్రీకంఠచాపఖండన
పాశాఢప్రమ ఖవినుశ ఛండన విలనత్
కాశస్థనంశమండన
రాకేందు యశోవిశాల రామస్సపాలా.

గీ త ము లు

తేటగీతి

మూర్ఖుడొకడు, మీఁద/నురరాజు లిద్దఱు
దసిగద్యయంబు తేటగీతి.

ప్రతిపాదమున నొక్కమూర్ఖగణము, రెండింద్రగణములు, మరల
రెండు మూర్ఖగణములుండును ఒక్కొక్కపాదమునను నాలుగవ గణము
మొదటియక్షరము యతి. ప్రాసనియమములేదు

తే అతనిగుణదోషముల చంద మట్లయిందే
నాగు ధర్మజ బుద్ధిన నడప వలయు.

ఆటవేలది

ఆ. ఇనగిణశ్రయంబు నిందద్యయంబును
హంసపంచెకంబు నాటవెలది.

మొదటిపాదమున మూడుమూర్ఖగణములు, రెండింద్రగణములు;
రెండవపాదమున నయిదుమూర్ఖగణములు, ఇట్లే మూడునాలుగు పాదము
లందును కలులు. ప్రతిపాదము నాల్గవగణాద్యక్షరము యతి ప్రాస నియ
మము లేదు.

ఆ. ఉప్పకప్పరంబు నొక్కపోలికనుండు
జాడజాడ రుచుల జాడవేలు.

సీసము

ఆ. ఇంద్రగణములాటు నినగణములురెండు

బాదపాదమునకుఁ బరగుచుండు

నాటవలఁడియైనఁ దేటగీతియు నైనఁ

జెప్పవలయు మీఁద సీసమునకు.

సీపపద్యములఁ బ్రతిపాదమునకును లఱు ఇంద్రగణములు రెండు మూర్త్యగణములు తెరసి యెనిమిది గణములుండును. ఇట్టిపెద్దపాదములు నాటము నాటగణములుగల రెండేసి అగ్రపాదములుగా విభజింపఁబడి యొక్కొక యర్థపాదమునను మూడవగణాద్యక్షరము యతిస్థానమై తెలయు తరువాత నాటవలఁడియో లేటగీతియో చెప్పవలయును

గీతసీసములకు యతిలేనిచోఁ బ్రాసయతియుఁ గూర్చవచ్చును ప్రాస నియమము లేదు.

సీ. కమలాక్షినిచ్చించు కరములు కరములు

శ్రీనాథునిచ్చించు జిహ్వా జిహ్వా

.....

గీ. విమతగుణగీల మాటలు వేయువేల.

ద్విపద

సురవతి త్రితయంబు సూర్యుఁ డొక్కొండు

విరమంబు రెంటిపై వెలయు నొక్కటికి,

ద్విపద ప్రతిపాదమునకును మూడింద్రగణములు, ఒక్కమూర్త్య గణము. మూడవగణము మొదటియక్షరము యతి పాలకునికి సోమనాథాదులు ప్రాసయతియు విలిపి యున్నారు. రెండేసిపాదములకుఁ బ్రాసము లేదు. ప్రాసము లేకున్న దీనినే మంజరీద్విపద యందురు.

స మ వృ త్త ము లు

నే. ఓలి మ. స. జ. స త. త. గీ. శార్దూలమునకుఁ
జంపకమునకు స. జ. భ. జ. జ. జ. ర. ము లగు
భ. ర. స. భ. భ. ర. లగిం బు లుత్పలమున కగు
స. భ. ర. స. మ. య. వ మత్తేభ జరుగు కృష్ణ.

గీ. మొదలి శార్దూలకును బదుమూట యతియుఁ
జంపకమున కేకాదశాక్షరము యతియుఁ
మియవది యశ్వలమునకు వలియు నగును
గ్రాలు మత్తేభ పదునాలుగవ గృహమున.

ఉత్పలః భ ర. స భ భ ర వ — యతి 10.

ఇదా తెల్వియొ సర్వమంగళమ తీక్షణ నీకు స్వభావ సిద్ధమున్.

చంపకః వ జ భ జ జ జ ర — యతి 11

ఇ తెలివియొ సర్వమంగళమ తీక్షణ నీకు స్వభావ సిద్ధమున్.

శార్దూలము మ స ౭ స తి త గ — యతి 13

క్షిప్తిః బు గుణబంధకృతంబు నిగుడన్ బ్రహ్మాండభీమంబుగా

మత్తేభము. స భ. ర స మ. య. వ — యతి 14.

బువంబు గుణబంధకృతంబు నిగుడన్ బ్రహ్మాండ భీమంబుగా.

షెరా.—ఉత్పలమాలా శార్దూలపుక్తమాలందలి మొదటి గురువును
రెండు లఘువులుగా మార్పునెడలఁ జంపక మత్తేభము లగును.

VIII

అ లంకా ర ము లు

1. ఉపమ.

ఒకపస్తువును మఱియొకపస్తువుతో సదృశముగా వర్ణించుట ఉపమ యగును. అది కల్పిత గాని అని రెండువిధములు. ఏగుణముచేత ఏపస్తువు ఉత్కృష్ట జగత్ప్రసిద్ధము అగునో, అగుణమునందు లేకమాత్రము ప్రకృతపస్తువున కుండుటవలన, అట్టిదానికి సదృశముగా ప్రకృతపస్తువును వర్ణించుట గాని. అధికగుణముగల ఉపమేయమునకు దానికంటె న్యూన (కొఱత) గుణముగల పస్తువును ఉపమానముగా కవి కల్పించి చెప్పటయే కల్పిత.

స్తుతి, నింద, తత్త్వాభ్యాసము అనునవి ఉపమాప్రయోజనములు.

ఉదా.— a. నీమఖము చంద్రునివలె నున్నది

b. రాజా'రాజ్యశ్రీ స్వాధీనపరికరలెన్నిడబా యున్నది
ఇత్యాదులు స్తుతిప్రయోజనములు.

a. అధికారము లోగముపండిది.

b. సంపద మద్యమును బోలినది.

ఇత్యాదులు నిందాప్రయోజనములు.

a. గతయ్యుగము గోవును బోలియుండును.

b. నక్షత్రమండలమున కకటరూపముననున్న నక్షత్రముల
చదువ లోహిణి.

ఇత్యాదులు తత్త్వాభ్యాస ప్రయోజనములు.

పైయొకాచరణము అన్నియు గాని

ఉదా:—నూళ్ళోనయ కాలమునఁ జంద్రుఁడు యాతా(సాలెపురుగు)
శంకువితానమువంటిదింజము ధరించును అకమునుండి అస్తవ్యవమునకు
గురున్నాడు. ఇది కల్పిత.

2. రూపకము.

ఉపమేయమును (పోల్చబడిన వస్తువు)

ఉపమానముగా ఆరోపించి చెప్పిట రూపకాలంకారమగును.

ఉదా:—1. తిమ్మరుసు బృహస్పతి. 2. యాచకుఁడు ఇలగ. 3. ముఖ
నిష్ఠము. 4. ఈ స్త్రీ కమలము లేనిలక్ష్మి. 5. ఓరాజా! నీభుజము అపద
మునెదునముద్రమునకు పేరువు. ఇట తిమ్మరుసు, యాచకుఁడు, స్త్రీ, భుజము
మొదలగు ఉపమేయములు బృహస్పతి, ఇలగ, లక్ష్మి, పేరువు మొదలగు
ఉపమానరూపము పొందినట్లు హృదయరంజకముగఁ జెప్పటచే రూప
కాలంకారము.

3. ఉత్ప్రేక్ష.

ఒకవస్తువును మఱియొక వస్తువుగా గ్రహించుట
ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ! పూర్వదిక్కామిని మోమునందమును తాచుకొనటకుఁ జేతఁ
టూచిన యద్దమా యన నూత్యుఁడు పూర్వాద్రివి తెలియుచున్నాడు.

ఇచ్చట కల్పింపవలసినవస్తువు నూత్యుఁడు. నూత్యుని అద్దముగా
గ్రహించుటచేత ఉత్ప్రేక్ష.

4. అతిశయోక్తి.

కవిప్రాధోక్తియే అతిశయోక్తి. ప్రాధోక్తి యనగా
లోకసిద్ధమైయున్న వస్తువుయొక్క స్థితిని అతిక్రమించి (అధిక
వఱచి) చెప్పుట.

ఉదా — ఈ పుస్తకమునందలి మేడలు మిన్నగో నొరయుచున్నవి

ఇటు పురమున మేడలు ఎక్కువనుండుట వానికి సిద్ధమైయున్న విషయము వానిని మించి (అకసము)లో నొరయునట్లు చెప్పుటచేత వాని యుక్తులొక్క అధిక్యము నూచింపఁజేసెడిది. కనుక అతిశయోక్తి

5. స్వభావోక్తి.

నాశ్శ్రుములైనట్టివస్తువుల స్వభావమును యథాసాక్షితముగా (ఉన్నది ఉన్నట్లు) వర్ణించుట స్వభావోక్త్యలంకారము.

ఉదా — గోతులు చెట్లమీదికిఁ గుప్పించి చాటుచు, వ్రేలుగొమ్మలు కాళ్లతోఁజెట్టి తలక్రిందుగా వ్రేలుచు, జెతుగొమ్మలు కరములతోఁజెట్టి యూచుచు, గొమ్మలమీదఁ గూర్చుండి వికృతముగాఁ జ్రక్కలు వీపు గీటుకొనుచు, నిమ్మచు, బావులెత్తి యుజుగొట్టి బెడరించుచు, బండ్లిగిరించుచు, జెక్కిరించుచు, నొకటినొకటి తొడమీదఁ బండించుకొని మేనిశీల శరీర నొర వ్రేసికొనుచు గిలరించుచు, నొండొంటితోఁ బోరుచు, జేనె లానుచు, స్వాభావిక చపలభావముతోఁ దిరుగుచున్నవి.

ఇటుఁ గోతులస్వభావము లన్నిదున్నట్లు వర్ణింపఁజేసెడి కావ్యన స్వభావోక్త్యలంకారము

6. అర్థాంతరన్యాసము.

సామాన్యముచేత విశేషమునుగాని, విశేషముచేత సామాన్యమునుగాని సమర్థించుట అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ — హనుమంతుఁడు సముద్రమును చాటెను, మహాత్ములకు దుష్కర మేది? ఇటు సామాన్యవిషయముచేత విశేషవిషయము సమర్థింపఁబడినది. హనుమంతుఁడు సముద్రము చాటుట సామాన్యవిషయము. చావించేత మహాత్ములకు దుష్కర మేదియు లేదని సమర్థింపఁజేసెడిది

గొప్పవారితో సహవాసముచేసితి అట్లునకు గౌరవము కలుగున పూవులతోఁ గూడుటవలన వారయును కిరక్కున ధరింపఁబడుచున్నది కదా !

ఇట విశేషవిషయముచేత సామాన్యవిషయము ననురింపఁజేసితి. గొప్పవారితో సహవాసించినయట్లునకు గౌరవముగల్గుట గొప్పవిషయము. దానిచేత పూవులతోఁగూడుటవలన వార తల కెక్కుట అను సామాన్య విషయము ననురింపఁజేసితి ఇది యర్థాంతరిన్యాయము

7 పరికిరము.

విశేషణములు, స్ఫురించులసిన అర్థములను గర్భింకరించి యుండుట (మఱిగించియుండుట) పరికరాలంకారము.

ఉ॥—అగ రాజా! సేవాపతి! రాజనల్లభ! ద్రోణాపహాని! కర్ణ! ఈ దుశ్శాసనుని భీమసేనునివలనఁ గాపాడికొనుము ఇటుఁ గర్ణులకుఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములు, భీమసేనుని కతనిపైనున్న హేళనాభిప్రాయమును గర్భింకరించుచున్నది ఇది పరికిరము

8 విరోధాభాసము.

విరోధములేకయే విరోధమున్నట్లుతోఁచురీతిగాచెప్పట విరోధములేక విరోధాభాసము.

ఉ — ఓరాజా! నీయెదుట నముద్రము లోఁతు లేకున్నది, భూమియుఁ జాలుకనగా నున్నది.

ఇట లోఁతుగా నున్న సముద్రము లోఁతు లేకున్నది యనుటయు, గొప్పది యగుభూమి చుటుకనగా నున్నదియనుటయు విరోధముగానున్నట్లు కనుపించుచున్నది. కాని సముద్రములోఁతు గనునింపక యవలీల దాటు గొకాదివ్యాపారములచే) క్షత్తికలదనియు, భూమినిఁ బాలించుట చుటుకన

(సుకరము) గా మన్నదనియు వర్ణముచెప్పిన విశోధము పోవును ఇట పై! విశోధమున్నట్లు కనబడినను, అగ్రాంతరముచే నాభాసమునీరుటచే విడి విశోధా భాసాలంకారము.

9. యథాసంఖ్యము.

మొదట చెప్పిన వస్తువుల క్రమమునకు, అనుగుణముగా, అక్రమమును అనునంది తీప వాతి వరుసయందు వస్తువులక్రమమును దెలుపుట యథాసంఖ్యాలంకారము. దీనినే క్రమాలంకారమనియు నందురు.

ఓరాజా! విక్రమముచేతను, విషయముచేతను, విలాసముచేతను, శత్రువులకును, విద్వాంసులకును, స్త్రీలకును, దానమును, దనివివి, మోహమున పెంచుచు వానిమనంబుల నున్నావు.

ఇందు మొదటచెప్పిన వస్తువులక్రమము విక్రమము, విషయము, విలాసము ఈక్రమము ననుసరించి తరువాతి వరుసయందు శత్రువులకు, విద్వాంసులకు, స్త్రీలకు - తాపము - తనివి - మోహము అను విషయములును క్రమముగా కెప్పబడినవి. కనుక విడి యథా సంఖ్యాలంకారము

71,852

